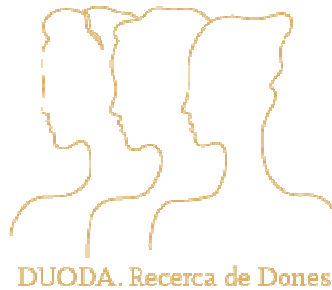


**L'Autoritat femenina a la Universitat.
La política de les dones dins i fora de l'aula.**



**Màster en Estudis de la Diferència Sexual
Universitat de Barcelona**

Setembre 2017

**Helena Casas Perpinyà
Tutora: Chiara Zamboni**

ÍNDIX

1. Introducció	1
2. L'autoritat femenina que fa la Història	3
2.1. La política de les relacions que ensenya i fa la Universitat	8
3. La Universitat que habitem les dones	11
3.1. Diàleg amb Anna Maria Piussi.	11
3.2. Diàleg amb Celia Camps Pérez	14
3.3. Diàleg amb Chiara Zamboni	18
3.4. Diàleg amb Laura Mercader Amigó	21
4. La Universitat de totes nosaltres.	
Pràctiques d'autoritat femenina a la Universitat	24
4.1. Comunitat filosòfica femenina Diotima	24
4.2. Duoda, Centre de Recerca de Dones	27
5. Conclusions	30

Annexos

Bibliografia

Detrás de una palabra,
Tan solo de una sola,
Renace el mundo entero¹

1. Introducció

Chiara Zamboni, referint-se a Adelina Eccelli, en un text preciós titulat *Adelina Eccelli: l'università è il mio paese*², diu que se sent com a casa en els llocs en els quals hi ha una dona així. Després dels meus anys com a estudiant universitària, reconec que és gràcies al Centre de Recerca de Dones Duoda, al Màster en Estudis de la Diferència Sexual i a les professores que en formen part i que han fet circular autoritat femenina a les aules de la Universitat que jo també he aconseguit sentir-me com a casa a la Facultat. Com diu María Milagros Rivera Garretas, citant a María Zambrano, jo també he portat la meua gran pregunta a la Universitat³ i he vist com aquesta pregunta es reformulava i es revestia i s'embellia. És així com he descobert altres vies per aprendre i per escriure la història des d'un partir femení lliure, que encara espera trobar moltes altres respostes per continuar creixent.

Durant els meus dos primers anys a la carrera d'Història esperava immòbil alguna cosa: res del que passava a l'aula tenia a veure amb mi. Això primer m'inquietava; després m'avorria i, finalment, em frustrava. Alguna cosa que posava en joc la meua existència – o no, simplement no l'anomenava– és a dir, que m'interpel·lava directament, entrava en contradicció amb les classes, les lectures, els discursos historiogràfics i el que suposadament els i les professors esperaven de mi. Ara he entès que això és el que succeeix quan l'experiència d'aprendre no és una experiència de llibertat, perquè a les aules de la Universitat no és habitual que circuli autoritat i perquè el material amb el qual es treballa és estèril o ho ha estat en la majoria de casos en els quals el saber no es «un saber de nuestro presente»⁴ perquè no està en el centre de les relacions entre alumnes i professors i professors.

Va ser llavors quan vaig descobrir el Centre de Recerca de Dones Duoda i no va ser fàcil. Jo no sabia viure sense el patriarcat i em sentia despullada sense un enemic que articulés tot el meu discurs polític. Però el pitjor de tot va ser quan vaig trobar-me nua

¹ Ana Mañeru Méndez i José Báez Arrufat, *De vuelta a mí*. Gráficas, IM-TRO, Madrid, 2000, p.85

² Chiara Zamboni, "Adelina Eccelli: l'università è il mio paese", *Il profumo della maestra*, Nàpols, Liguori, 1999, p. 13-18

³ María Milagros Rivera Garretas, "Treinta años de docencia libre en Duoda", *XII Diàleg Magistral*, Univeristat de Barcelona, maig 2017, p.2

⁴ Chiara Zamboni, "La universidad pública y el materialismo del alma", *DUODA Revista de Estudios Feministas*, 9, 1995, 121-133, p.121

davant les fonts històriques, perquè jo havia après a escriure història a partir d'una opressió femenina que em servia com a referència inicial.

Aleshores em va passar el que una alumna del Màster de Duoda va comentar durant el debat del Diàleg Magistral de l'any 2017: "sin conocer me reconozco". I vaig començar a llegir coses que em tocaven endins i que no acabava de comprendre però que reconeixia com a grans. Vaig fiar-me de les dones que m'ensenyaven i, sense adonar-me'n, els vaig reconèixer autoritat. Ni tan sols sabia què era, no sabia anomenar-la. A poc a poc vaig aprendre a arrencar les adherències i a no confondre-les amb els coneixements adquirits. Al principi vaig trobar-me exigint a les fonts una llibertat femenina que jo no sabia llegir. Segurament perquè també "mi ser mujer se había quedado atrofiado", però sentia a dins meu un desig més gran que jo mateixa⁵.

Nieves Blanco insisteix en la diferència entre el saber i el coneixement⁶. Aquestes dues paraules tenen arrels diferents i significats dispars, encara que les fem servir per anomenar la mateixa cosa. El coneixement, explica, té un sentit intel·lectual i tendeix a la universalitat, sense tenir en compte allò concret ni la diferència sexual. El saber, en canvi, és el que porta a la *sapientia*, molt lligada amb l'experiència humana, a la vida. Com nosaltres transmetem els sabers i els coneixements? Explica Nieves Blanco que el mètode és el que diferencia el resultat final i el sentit d'allò difós: la força, la repetició, el discurs monolític és el mètode del coneixement. L'amor, en canvi, és l'element mediador del saber perquè transmet experiències. Així doncs, per aquesta raó, María Milagros Rivera l'ha anomenat "el pensamiento del pensamiento"⁷, és a dir, pensar el que ja està pensat, perquè es repeteix, es controla, es memoritza, s'imposa perquè no és creatiu⁸.

La professora Chiara Zamboni va accedir a tutoritzar-me aquest treball. Jo havia decidit treballar sobre l'autoritat femenina a la Universitat perquè he trobat alguna cosa especial en el Màster de la Diferència Sexual i crec que són les relacions entre les dones i l'autoritat que hi circula. Penso que s'està generant saber i s'està capgirant el coneixement perquè es dona espai i prioritat a l'escriptura i a la pràctica del partir de si, que és creativitat femenina.

⁵ María Milagros Rivera Garretas, "Treinta años de docencia libre en Duoda", Op. Cit. p.1

⁶ Nieves Blanco, "Saber para vivir", Anna Maria Piussi i Ana Mañeru Méndez (coords.), *Educación nombre común femenino*, Barcelona, Octaedro, 2006, p.161

⁷ María Milagros Rivera Garretas, *La gestación femenina del mundo*, Entredós:
<http://www.unapalabraotra.org/entredos>

⁸ Ibid.

2. L'autoritat femenina que fa la Història.

El significat de les coses que es diuen o la incapacitat per dir-les no són les mateixes per a totes. Això ho he comprès només amb els anys i amb la pràctica de la relació, que m'ha ensenyat què és la política de les dones i què vol dir generar simbòlic amb el llenguatge.

Quan em van explicar que l'autoritat i el poder no eren el mateix se'm va obrir un gran horitzó. Era com si hagués trobat un fil d'esperança en les relacions, en la política, en la meua vida quotidiana. Si hi havia una altra cosa que no era poder i que podia ordenar les relacions volia dir que era possible generar una altra manera de fer i d'entendre la política. Una política, la política de les dones, que ja s'estava practicant des de feia temps però que la meua generació de joves feministes no coneixíem.

En el cas de la Universitat, la meua descoberta de l'autoritat femenina em permetia relacionar-me d'una manera diferent amb les professores i, a més a més, m'oferia l'oportunitat de llegir la Història prescindint dels paradigmes masculins amb els quals no m'identificava.

El poder té la seva arrel en la paraula llatina *posse* i està relacionada amb la *potestas*, l'exercici del domini. Es tracta de la imposició i es regeix i se sosté per una estructura o relacions organitzades jeràrquicament. El poder és immòbil, tendeix a la seva pròpia permanència i ha estat exercit històricament pels homes.

L'autoritat, en canvi, prové de la paraula llatina *auctoritas* i és fruit d'una valoració aliena, cultivada, atorgada per amor i sense res a canvi. L'autoritat circula perquè és relacional i és, en essència, una mediació. Lia Cigarini ho defineix clarament quan diu que:

“Para mí el poder está cuando un hombre (o una mujer) dicta la ley sobre un conjunto de relaciones. La autoridad se basa en la confianza, en la certeza de que una mujer o algunas mujeres o un grupo de mujeres podrán medir, calibrar y sostener nuestros deseos⁹”

⁹ Luisa Cavaliere, Lia Cigarini, *Hay una buena diferencia. Un diálogo*, Biblioteca Virtual de Investigación Duoda, 2015, p.7. Les feministes italianes de la diferència sexual prenen la figura política de l'autoritat de la resignificació que fa d'ella Hannah Arendt als anys setanta. Hannah Arendt, «¿Qué es la autoridad?», en *Entre el pasado y el futuro. Ocho ejercicios sobre la reflexión política*, Barcelona, Península, 1996, p. 133.

La confusió entre autoritat i poder és quelcom molt arrelat a Occident. Es tracta d'una confusió en la qual el poder d'imposar, manar i decidir pels altres es confon amb la capacitat d'ordenar¹⁰. No es tracta però d'una confusió total, com diu Luisa Muraro, i podem, per tant, cercar-ne l'origen. En el seu article *Autoridad sin monumentos*¹¹ Luisa Muraro identifica el principi d'aquesta confusió entre els anys 1220 i 1240, quan el poder, és a dir, l'Emperador, es compromet fermament contra les heretgies i s'inicia una persecució des de les institucions. El que es produeix aleshores és un bloqueig polític i institucional de la lliure investigació espiritual de la societat cristiana. És en aquest moment quan, segons Muraro, es comença a difuminar la diferència entre autoritat i poder que el cristianisme havia heretat de l'antiga civilització romana.

Tanmateix, una confusió pot ser també quelcom que mantingui la porta oberta. Malgrat el poder de les institucions, del qual parla Luisa Muraro, l'autoritat entre les dones continuà circulant al llarg de l'Època Medieval, fins als nostres dies. Recordo les paraules del franciscà Gilbert de Tournai, qui al 1274 es mostrava confós davant un moviment de dones que no sabia com definir:

“Hi ha entre nosaltres dones que no sabem com anomenar, si dones normals o monges, perquè no viuen ni dins del nostre món ni fora¹²”

Gilbert de Tournai està parlant de les beguines, un moviment de dones que s'estengué per tota Europa durant la Baixa Edat Mitjana i que es caracteritzà per la pràctica de l'espiritualitat lliure, lliure de la mediació masculina i de les institucions del poder religiós que reglava la relació amb la divinitat.

Llegir, entendre i reconèixer el valor avui de la diferència entre poder i autoritat té molt a veure amb com les dones escrivim la pròpia història, quines paraules escollim per explicar-la i quines relacions creem per transmetre-la. L'autoritat femenina que es practica avui a la Universitat està travessada pel saber que es genera des de la recerca feminista i que recupera l'autoritat femenina generada i transmesa al llarg de la història¹³.

¹⁰ Luisa Muraro, “Autoridad sin monumentos”, *DUODA Revista d'Estudis Feministes*, 7, 1994, 87-100

¹¹ Ibid.

¹² Carol Neel, “The Origin of the Beguines”, *Journal of Women in Culture and Society*, Sings, 14-2, 1989, 321-352, p.342

¹³ María Milagros Rivera Garretas presenta una idea molt similar quan parla de “una genealogía femenina del pensamiento” a “El Centro de Investigación DUODA, ¿Es la Universidad?”, Remei Arnaus, Anna

María Milagros Rivera explica com la pràctica femenina de la diferència sexual no deriva del feminisme¹⁴, ja que tenim molts exemples al llarg de la història de dones que visqueren lliurement el sentit de la diferència sexual. Les beguines són tan sols un exemple: dones que exerciren de mediadores i a qui les comunitats on vivien els reconegueren autoritat. A les fonts apareixen com *mulieres religiosae*, *beguines*, *recluses*, etc. Aquesta confusió terminològica suggereix la dificultat dels contemporanis per identificar i situar les beguines en un espai social definit, alhora que resulta un intent per delimitar-ne l'existència política i simbòlica.

“C'è un'antica resistenza femminile alla norma, alla legge, perché la libertà a una donna non viene dalla legge, come per gli uomini [...]. Per sopravvivere e vivere, le donne si sono dovute, sempre, collocare non contro, ma sopra la legge [...] E cosa c'è sopra la legge? Noi donne abbiamo trovato nella relazione la leva per la nostra libertà, mentre gli uomini se la sono costruita dentro la legge come diritto con annessa violenza. La libertà, non l'uguaglianza giuridica o l'emancipazione, noi donne l'abbiamo costruita con un'altra donna, modalità non prevista dalla legge. Insomma quando si parla di legalità e illegalità, di mezzo c'è sempre la differenza sessuale [...]”¹⁵

La filòsofa italiana Lia Cigarini descobrí que hi ha dos tipus diferents de llibertat. Per una banda existeix la llibertat individualista, que és una llibertat històricament masculina però que no exclou les dones. Es tracta d'una llibertat pròpia de l'home modern i contemporani que defineix els seus drets polítics i actua en societat.

Per altra banda, existeix la llibertat relacional, que tampoc exclou els homes i que és històricament creació i pràctica de les dones. Aquesta llibertat es mesura en relació amb una altra dona o grup de dones i es basa en l'amor. Lia Cigarini l'ha anomenat, per tant, “llibertat amb”, perquè troba en l'altra intercanvi i mesura¹⁶.

Les dones que han estudiat i han escrit la història des de la diferència sexual han recuperat l'experiència femenina d'altres dones que visqueren lliurement el seu ser sexual amb les quals, algunes de nosaltres, mantenim certs deutes simbòlics. Marguerite

Maria Piussi (coord.), *La universidad fértil. Mujeres y hombres, una apuesta política*, Barcelona, Editorial Octaedro, 2010, p.53-58

¹⁴ María Milagros Rivera Garretas, “Feminismo de la diferencia. Partir de sí”, *El viejo topo*, 73, 1994, 31-35

¹⁵ Franca Fortunato, *Quotidiano della Calabria* del 29 octubre, 2006. Citat per Annarosa Buttarelli, *Sovrane. L'autorità femminile al governo*, Milà, Il Saggiatore, 2013, p.43

¹⁶ Lia Cigarini, “Libertad relacional”, *DUODA Revista de Estudios Feministas*, 26, 2004, 85-91

Porete fou una sàvia mística que morí cremada a la foguera a París el 1310, acusada d'heretge. En el seu llibre titulat *Mirall de les Ànimes Simples*, es refereix a l'ànima perfecta en la seva relació amb l'Església jeràrquica a través d'una fórmula que les dones hem dut a terme per practicar la llibertat femenina: “no contra la ley , sinó por sobre de ella¹⁷.”

Sembla evident doncs que la confusió entre poder i autoritat sigui, en paraules de Luisa Muraro, una realitat històrica¹⁸. Des de l'Època Medieval fins als nostres dies, la política sexual s'ha transformat com ho han fet les relacions dels sexes.

Quan María Zambrano parlà sobre el sentir del coneixement històric¹⁹ inicià per la poesia dels primers temps: La *Iliada* i l'*Odissea*, la part més extraordinària de la història per no ésser certa. Aquella que, malgrat la incertesa, aconsegueix crear la història dels anònims mortals: aquella que és contada a les novel·les. Per aquesta raó, considera Zambrano, la novel·la com la millor història i la millor filosofia, perquè ens parla de les formes de vida. Probablement, doncs, sigui cert que “en la novela y en la poesía hay algo más²⁰”, allò que no es pot objectivar, perquè

“el deseo femenino no se objetiva. O está vivo o desaparece de la historia. No crea instituciones, jerarquías, poder, o conceptos sobre la libertad y la democracia –sea o no representativa – que valgan durante siglos²¹”.

Annarosa Buttarelli explica molt bé quina ha estat la construcció masculina de la història a través del poder i del monopoli de la violència a mans dels homes i mostra com, paral·lelament, les dones han generat autoritat i relacions polítiques de mediació:

“Un primo passo consistirebbe nell'ascolto della proposta di origine femminile delle pratiche necessarie a distinguere l'agire veramente politico dalla soggezione alla potestas del potere e alla sua stessa natura antipolitica²².”

¹⁷ Marguerite Porete, *El espejo de las almas simples*, Icaria, Barcelona, 1995, p.20-21. Citat per Wanda Tommasi, *Filósofos y mujeres: la diferencia sexual en la Historia de la filosofía*, Madrid, Narcea Ediciones, p.88

¹⁸ Lusía Muraro, “Autoridad sin monumentos”, Op.Cit. p.86

¹⁹ María Zambrano, *Para una historia de la piedad*, Màlaga, Torre de las Palomas, 1989, p.103

²⁰ Ibid., p.103

²¹ Lia Cigarini, *La politica del desiderio*, Pratiche, Parma, 1995

²² Annarosa Buttarelli, *Sovrane. L'autorità femminile al governo*, Op. Cit.

La mateixa Buttarelli recull les reflexions de la historiadora Nicole Loraux, qui s'ocupa de la construcció política i simbòlica de la democràcia grega masculina sobre la qual s'ha fonamentat la civilització d'Occident. Ambdues incideixen en la terrible constatació històrica per la qual existeix un escenari en el que

“L'odio è più antico dell'amore, in cui l'oblio è valorizzato nella stessa misura della gioia ineffabile arrecata dalla collera che non dimentica²³.”

Des de l'altra òptica, Marija Gimbutas presenta la possible existència de societats matrifocals, que haurien gaudit de llargs períodes de pau, demostrant així poder garantir una qualitat de vida superior a moltes societats androcèntriques i classistes²⁴.

Probablement, doncs, per copsar els recorreguts de les autoritats femenines en la història esdevé urgent alliberar-se d'aquella història que s'ha construït des del paradigma masculí. Renunciar, però, a la metodologia tradicional, clàssica, a l'autoritarisme metòdic²⁵ no significa treballar la Història havent llençat a la brossa tot allò que l'ha concebuda tal i com la coneixem avui, sinó d'ésser capaces d'introduir un debat permanent en termes historiogràfics i polítics. Un debat regit per l'autoritat entre dones i conduït per l'intercanvi i la relació, com quan Diana Sartori proposava “esserci anche con delle altre poiché abbiamo bisogno di un riferimento simbolico”²⁶, ja que el sentit de la diferència sexual té a veure amb la nostra història, en tant que dones i en tant que història del món.

És així com, intentant no separar la història de l'escriptura de la història, aquesta és una aposta que va més enllà de la proposta d'un mètode per instal·lar-se en la comprensió política de les relacions a dins la Universitat. És a dir, donar sentit polític a l'autoritat creada entre dones que estudien, investiguen i ensenyen, en el meu cas com a historiadora, l'escriptura de la Història, aquella escriptura del passat viu de la qual es participa, de la qual se'n pren partit. La *maestría de libertad* que Diana Sartori proposa

²³ Nicole Loraux, *La città divisa*, Neri Pozza, Vicenza, 2006, p.126-127. Citat per Annarosa Buttarelli, Op. Cit., p. 25

²⁴ Marija Gimbutas, *La città della dea*, a cura de Mariagrazia Pelaia, Viterbo, Stampa Alternativa/Nuovi Equilibri, 2012, vol. 1, p.7

²⁵ Luisa Muraro, “Hacer política, escribir historia (notas de trabajo)”, *DUODA Papers de Treball*, 2, 1991, 87-97, p.95

²⁶ Diana Sartori, *Volver a pensar, con otras, en lo que hacemos*, XI Diàleg Magistral de Duoda, Universitat de Barcelona. Vegeu:

[<http://www.ub.edu/ubtv/video/dianasartori-volver-a-pensar-con-otras-en-lo-que-hacemos>]

amb l'aposta de “volver a pensar, con otras, en lo que hacemos²⁷”, recuperant Hannah Arendt.

2.1. La política de les relacions que ensenya i fa la Universitat.

Lia Cigarini i Luisa Cavaliere mantenen un diàleg que han publicat en un llibret titulat *Hay una buena diferencia*²⁸. En ell Lia Cigarini reflexiona, entre altres coses, sobre la importància de reconèixer l'existència i la presència de grups de dones, llibreries, centres de documentació i col·lectius que crearen relacions femenines que generaren política de les dones durant els anys 70 i 80 a Itàlia.

El que Lia Cigarini està posant sobre la taula és la qualitat política de la pràctica del partir de si i de la relació com a mediació política, ja que en la seva desconsideració, no tan sols està en joc la perspectiva política de la història, que fa perdre el sentit polític del present, sinó que ens entreguem novament al paradigma masculí. Un paradigma polític i històric apoltronat entre la violència i la treva.

En una entrevista que vaig fer-li a l'artista Donatella Franchi²⁹, va recordar-me que la revolució feminista de la segona onada fou l'única revolució del segle XX que no vessà sang. El feminisme que es manifestà als carrers als anys 70 i 80 del segle passat es feu un lloc a les escoles i a les universitats i les dones portaren, amb la seva presència, la seva Història. No és estrany, les dones sempre hem sigut a tot arreu. El que importava era significar que les dones existien per si mateixes i fer-ho amb fets: prenent la paraula, creant sabers i recuperant genealogies femenines que havien sigut cancel·lades.

Les dones s'ajuntaren i crearen grups d'investigació que es nodrien constantment de les relacions entre feministes dins i fora de la Universitat. El fet de donar valor polític a les relacions entre dones pel simple fet de ser-ho fou revolucionari, fou revolucionari perquè les relacions travessaren així els cossos, les vides, les quotidianitats. En definitiva, situaren la diferència sexual al centre de la política.

Això ho explica molt bé María Milagros Rivera quan diu que:

El feminismo de las reivindicaciones ha cedido, abriéndose visiblemente la práctica feminista a la política de lo simbólico; es decir, el sentido de la vida y de las

²⁷ Ibid.

²⁸ Luisa Cavaliere, Lia Cigarini, *Hay una buena diferencia. Un diálogo*, Op.Cit.

²⁹ “Diàleg entre Donatella Franchi i Helena Casas Perpinyà. Les taules de casa” *DUODA Revista de Estudios de la Diferencia Sexual*, 53, 2017, 150-161

relaciones libremente dicho por cada mujer, teniendo en su horizonte la relación de
disparidad con otra mujer y no con la lucha por la igualdad con el hombre³⁰

En el mateix article María Milagros Rivera reflexiona sobre las “relaciones sin fin”; és a dir, aquelles relacions entre dones que succeeixen perquè sí, perquè ha sigut així, per necessitat o per simple amor a la relació i a la seva cura. S'està referint a la influència a Espanya del feminisme de la diferència italià i a tots els recorreguts que s'han compartit fins al moment en el qual escriu l'article, l'any 2003. En un fragment explica com Ana Mañeru li recordà que, al 1991 Carmen Pino organitzà a Madrid unes jornades sobre *Pedagogía de la diferencia* a les quals assistiren Marirè Martinengo i Anna Maria Piussi, a qui gràcies a aquestes relacions entre dones he tingut la sort de poder entrevistar per aquest treball. Ana Mañeru diu que aquella fou una trobada decisiva, en la qual s'adonà que la llibertat no es trobava en les institucions ni en les polítiques d'igualtat, ni “en el lenguaje de la queja ni en la reclamación al Estado³¹”, sinó en el posar en joc cada dia la llibertat femenina que ja tenien. Aquelles jornades, explica María Milagros Rivera, foren l'inici d'un recorregut que donaria pas a unes relacions sense fi entre aquestes dones i moltes altres.

L'exemple de l'Ana Mañeru em serveix per entendre el moment en el qual té lloc una revolució simbòlica. Un moment que difícilment podem situar en el temps històric tal i com el coneixem i que és compartit amb altres dones i que neix, molt sovint, de la circulació de les autoritats femenines que es generen i que s'atorguen.

Una revolució simbòlica és una revolució que moltes vegades té lloc sense que ens n'adonem: el que ahir era veritat avui ja no ho és, el que semblava estar al seu lloc avui ha canviat de posició. Una revolució simbòlica no té etapes, ni vencedores ni vençudes, sinó que està feta de paraules que aconseguixen anomenar realitats i donar sentit conscient a una existència que ja estava allí i que havia estat cancel·lada i mai anomenada. Jo mateixa vaig entendre què era una revolució simbòlica i vaig comprendre-la en mi gràcies al mestratge de la professora del Màster de Duoda Clara Jourdan, amb l'assignatura la *Política de lo simbólico*. És a dir, altra vegada, un

³⁰ María Milagros Rivera Garretas, “Historia de una relación sin fin: la influencia en España del pensamiento italiano de la diferencia sexual (1987-2002)”, *DUODA Revista de Estudios Feministas*, 24, 2003, 19-37, p.19

³¹ Ibid. p.22

exemple més de la circulació de sabers gràcies a l'autoritat femenina i la creació de relacions entre dones.

La revolució simbòlica del feminisme ha dut molta llum a la creació d'una nova civilització. És una civilització forjada en l'amor i en l'autoritat femenina. L'amor, deia María Zambrano, és una creació històrica de les dones:

Lo interesante para el problema que nos ocupa es ver cuál ha sido la creación específica del hombre y cuál la de la mujer [...]

La mujer tiene una mayor cercanía con la naturaleza, pero no se queda tampoco en ella, pues de ser así, sería otra especie distinta del hombre; ella también crea, y su primera creación es eso que llamamos amor. El amor es una creación espiritual como el arte, como la ciencia³².

En aquest sentit, el desig que la presència femenina posa en joc a la Universitat ha suposat i segueix suposant una gran oportunitat de transformació, perquè “el movimiento de esta revolución simbólica se basa, ante todo y fundamentalmente, en el deseo³³”.

És evident que som davant d'una crisi de la institució masculina, una crisi que no tan sols afecta el sistema econòmic i polític sinó que, com apunta Anna Maria Piussi, té a veure amb un model de civilització i de convivència humana, té a veure

con paradigmas del conocimiento, de saber [...] una inquietud provocada por un (des)orden sociosimbólico del poder, más masculino que femenino³⁴.

Com apunten la Laura Mercader Amigó i l'Assumpta Bassas Vila³⁵, moltes dones saludem amb entusiasme l'esgotament que moltes de nosaltres hem percebut, tant entre el professorat com entre els i les estudiants³⁶. És un símptoma que va més enllà del desinterès que moltes joves mostrem per la política masculina feta des de les institucions, des dels discursos de la queixa que s'han demostrat inoperatius. Tant jo com moltes altres companyes i companys de la Universitat vam adonar-nos-en durant

³² María Zambrano, “El pleito feminista: seis cartas al poeta Luís Álvarez-Piñer (1935-1936)” a càrrec de Maite Álvarez-Piñer Méndez i María-Milagros Rivera Garretas, *DUODA Revista de Estudios Feministas*, 23, 2000, 205-218

³³ Anna Maria Piussi, Introducció, Remei Arnaus, Anna Maria Piussi (coord.), *La universidad fértil. Mujeres y hombres, una apuesta política*, Barcelona, Editorial Octaedro, 2010, p.22

³⁴ Ibid.

³⁵ Laura Mercader Amigó, Assumpta Bassas Vila, “De la crítica a la cretividat: indicios de una universidad nueva”, *La universidad fértil. Mujeres y hombres, una apuesta política*, Op.Cit., 91-104

³⁶ Ibid. p.92

les manifestacions i les ocupacions de les aules per protestar contra el procés de Bolonya. Aquest esgotament és un símptoma que parla de l'exhauriment d'aquest paradigma polític masculí del coneixement i de la política.

I aleshores, quin és el paper que juga la presència femenina a la Universitat? Com pot l'autoritat femenina crear noves relacions i generar noves perspectives i pràctiques en la investigació? Per donar respostes a aquestes preguntes he preferit buscar-les en les experiències de dones que viuen, ensenyen i investiguen a la Universitat.

3. La Universitat que habitem les dones.

3.1. Diàleg amb Anna Maria Piussi.

L'Anna Maria Piussi és llicenciada en Filosofia per la Universitat de Padova i és cofundadora de la Comunità filosofica femminile Diotima. Ha treballat com a docent de Pedagogia a la Universitat de Verona fins al moment de la seva jubilació, a l'octubre del 2014. En aquesta Universitat continua impartint cursos i fent recerca, sempre des del pensament de la diferència sexual perquè, en paraules seves “considero essenziale anche per la pedagogia la grande scommessa filosofico-politica aperta da Diotima e desidero continuare a condividerla con studenti e colleghe³⁷”.

L'Anna Maria i jo ens vam trobar en un acollidor jardí d'una cafeteria a la Piazza Duomo de Verona. Vam quedar el passat 24 de juny del 2017 i vam aprofitar per esmorzar, perquè aquella mateixa tarda començava la primera sessió del retir de Diotima, una trobada que té lloc cada any per discutir i generar pensament en presència. L'ocasió no podia ser, doncs, més idònia.

Bé, per on podem començar? Com i quan creus que es comença a generar una autoritat femenina a la Universitat que tu has habitat, a Verona?

Costa de dir. Recordo que al 1988 vam fer la primera mostra de Diotima que es titulava *La Università siamo noi*. Al 1990 vam apostar per publicar un anuari diferent d'aquell ordinari de la Universitat, així els i les estudiants podien tenir un mapa dels pensaments, més enllà d'una simple guia o un programa de les assignatures.

Després va arribar el procés de Bolonya i es va publicar *La Università di tutte noi*³⁸.

³⁷ Anna Maria Piussi, Vegeu: <http://www.diotimafilosofe.it/autore/anna-maria-piussi/>

³⁸ Vegeu annexos.

El nostre projecte com a Diotima fou des de l'inici una aposta política: volíem crear altres formes de socialitat dins de la Universitat.

A què et refereixes quan parles de socialitat? A les relacions amb els i les alumnes o a quelcom més estructural?

La Universitat ja no es mou per les passions i l'autoritat femenina suposa un impuls per fer-les emergir de nou.

Això em fa pensar en el vincle entre vida i coneixement universitari. A vegades sembla que el que es parla a la Universitat tingui sentit només en ella mateixa.

El lligam entre vida i coneixement hi és. Hi és fins a un cert concepte de vida que parteix d'una visió concreta de la realitat: aquella del mercat.

Sí, fins i tot el llenguatge del mercat ha entrat a la Universitat!

Al 1999 i, de fet ja abans, va arribar el procés de Bolonya. Des de llavors ha estat un canviament continu, però no pas una veritable transformació. Ha tingut efectes estabilitzants, negatius. Contínuament havíem d'adequar-nos a una situació canviant.

A Itàlia al 2010, durant el ministeri de la berlusconiana Mariastella Gelmini, vam portar la Universitat fora de la Universitat. Foren anys intensos. A Milà, a l'atri de l'estació central, els i les professores impartiren les classes. Durant aquell període es veieren els gèrmens de l'autoritat femenina en la relació amb els i les alumnes.

Des de la implantació del pla de Bolonya els departaments de la Universitat han canviat: la *governance* ha ocupat el lloc de la política (sí, perquè el que hem fet nosaltres a la Universitat és política!). Els vells instituts s'han convertit en departaments amb una gestió diversa.

L'autoritat és un guany pel pensament i per la política. Ha de circular i quan estàs a l'aula fent classe sents si hi ha un clima de poder o d'indiferència.

No pots pensar que un Departament es pot gestionar simplement amb pura administració. I és precisament aquesta la idea de la *governance*.

Durant el 2012 es va activar el sistema d'Abilitazione Scientifica Nazionale. Hi ha hagut un extermi.

Com funciona aquest sistema d'avaluació? Què és el que es valora dels i les professores?

Se suposa que el que es valora és la qualitat de la recerca dels i de les professores universitàries. Però, qui decideix què és científic i què no? A la meva col·lega, la Wanda Tommasi, professora de la Universitat de Padova i membre de Diotima, li van dir que la seva recerca no era científica: que els seus textos eren impostacions militants. Tant ella com una altra col·lega nostra, l'Annarosa Buttarelli de la Universitat de Verona, van ser suspeses per la comissió científica.

I aleshores, què passa? És a dir, recordo el text de la Luisa Muraro, "Al mercato della felicità"³⁹ en el qual proposa donar a la institució el que és de la institució. Em plantejo si, en una situació com aquesta, et plantejges marxar i abandonar una universitat que no et vol ni et valora, o bé continues fent recerca i creant espais de dones i xarxes d'autoritat, malgrat tot.

Hi ha hagut respostes diverses. La Luisa Muraro va trencar dràsticament amb la Universitat i no ha volgut tornar. Va jubilar-se com a investigadora. Recordo que això es va comentar a la presentació d'un dels seus llibres a Milà i un home va dir "deu haver escrit poc...". La llista de publicacions de la Luisa Muraro és impressionant. El que passa és que això és inconcebible per la mentalitat masculina que viu a la Universitat. Ella va dir-me que s'hauria quedat a la Universitat si li haguessin ofert la càtedra. Fent el que va fer, va expressar la consciència de la seva pròpia grandesa. No va demanar res, simplement esperava un reconeixement ben merescut per part dels seus col·legues, després de tants anys i tanta feina ben feta.

La Wanda Tommasi, que va ser suspesa per la Comissió, va decidir que no volia lluitar més per la càtedra. Que a partir d'aleshores aniria a la seva i es dedicaria a la seva recerca.

Sí, però aquests són casos de professores amb un lloc fix dins de la Universitat. Què passa amb les associades i les noies joves que estem començant la nostra carrera com a investigadores universitàries?

Hi ha molts nois i noies joves, i no tan joves, que viuen en situacions precàries dins de la Universitat. No tenen un lloc fix. Aleshores actuen com en una mena de paral·lelisme: publiquen fins a un límit i tenen tota una feina de pensament fora de la Universitat.

³⁹ Luisa Muraro, *Al mercato della felicità. La forza irrinunciabile del desiderio*, Milà, Mondadori, 2009

3.2. Diàleg amb Celia Camps Pérez

La Celia és Llicenciada en Psicologia per la Universitat Rovira i Virgili, ha estudiat el Màster en Psicomotricitat i és associada a l'Àrea de Psicologia Evolutiva i de l'Educació des de fa 5 anys de la mateixa Universitat i actualment treballa en un Centre de Desenvolupament Infantil i d'Atenció Precoç. La Celia i jo ens vam conèixer fa 5 anys en espais d'activisme i de militància feminista a Tarragona i el passat 20 d'agost del 2017 vam trobar-nos a casa seva.

M'interessa molt la teva experiència dins de la Universitat.

Jo a la Universitat no sóc ningú. No tinc la capacitat de crear dinàmiques estructurals de canvi.

Precisament és això el que m'interessa, perquè ja estem parlant d'una jerarquia que et posiciona en l'estructura universitària i acadèmica. Jo tenia ganes de parlar amb dones titulars, associades, jubilades, etc. No dono més credibilitat a la teva experiència per la posició que ocupis a la Universitat. M'interessa la teva pràctica.

Jo sóc associada de la Universitat. Aquesta és una figura que s'ha corromput moltíssim. En principi una associada és una professional que va a la Universitat a portar la seva experiència, per tant, jo hauria d'impartir una optativa. Una optativa que fos de psicomotricitat, d'intervenció psicomotriu en els trastorns del desenvolupament. A mi això no em suposa un afegit a la meua feina, perquè suposaria dur casos pràctics a la Universitat i parlar-ne.

Quina és la realitat? Doncs que com que no hi ha places de lectors, perquè no les obren, es cobreixen amb professionals associats i associades. Som persones que ens fem autònomes o tenim contractes de cambrers. No es té en compte en cap moment quin és l'altre tipus de contracte que tens que et permet, igualment, sostenir la feina de docent associada a la Universitat.

Aleshores no només estem parlant de mercantilització de la Universitat, una mercantilització que genera precarietat als seus i les seves docents, sinó que al mateix temps que es corromp una figura com la del personal associat es corromp el saber, oi? Perquè, com et prepares les classes si has de treballar en una altra feina per tal que tot plegat sigui sostenible?

Si jo porto la meva experiència a la Universitat és una cosa. Però si a mi com a associada se m'està demanant una altra cosa, és a dir, que imparteixi docència com qualsevol altre docent, el grau d'exigència és molt més alt. M'he de preparar classes sobre aspectes amb els quals jo no treballo dia a dia i el màxim que puc guanyar són 650 euros al mes, fent 18 crèdits.

Jo al primer any tenia 450 alumnes i vaig calcular que amb la matrícula de dues alumnes em pagaven la docència de tot l'any.

I en aquest sentit, quina creus que és la relació entre la vida universitària i el saber que s'hi genera i la realitat que hi ha fora de la Universitat?

Jo veig aquesta relació en mi i aquesta és una qüestió que sé que a les alumnes els encanta. Jo sempre intento portar a l'aula els casos pràctics que jo he vist, les meves experiències i el que a mi m'ha passat. Però jo sé que el meu és un cas particular, perquè molts i moltes de les professores de la Universitat no han exercit mai. Aleshores parlen des de la vessant més teòrica i aquesta, en el cas de la psicologia, no és la vessant més real perquè hi ha moltes coses que no es poden quantificar i, per tant, no entren dins de la investigació. Tot allò que és qualitatiu en queda fora.

En aquesta línia, jo mateixa vaig decidir fer aquest treball perquè va arribar un punt en el qual vaig haver de plantejar-me si volia continuar endavant o no amb la carrera universitària i provar de fer investigació. M'ho vaig haver de plantejar perquè sé que la Universitat és encara una institució molt masculina, encara que també és un espai, un lloc del saber, que m'aporta moltes satisfaccions personals i professionals. D'alguna manera o altra el malestar està present en alguns espais de la vida universitària. Què n'opines?

I tant. Jo vaig estar un any i mig de becària i després d'això em van oferir fer un màster oficial, perquè el que jo tenia no ho era, i una plaça per fer el doctorat. Jo vaig renunciar-hi. Vaig dir que no perquè durant aquest any i mig dues persones molt properes a mi van morir de càncer. Una d'elles no anava mai al metge perquè tot i trobar-se malament sempre tenia massa feina. Ja sé que potser no té res a veure... Però és la meva experiència. A mi, personalment, em sembla incompatible portar una vida tranquil·la i de qualitat amb l'exigència i la implicació que suposa estar immersa de ple en la docència i la investigació. A la Universitat sempre tot és per ahir, sempre vas tard i

sempre serà millor la propera vegada i aquesta vegada no arriba mai. Per això vaig decidir que jo no entraria en aquesta roda.

Mantenir el llistó tan alt ininterrompudament requereix molta exigència.

El que més em preocupa és que en el meu camp requereix abandonar, a poc a poc, la part pràctica i per mi no hi ha coneixement si no hi ha *praxis*. Si jo ara mateix estic a la Universitat és perquè vaig descobrir que m'encanta la docència. A mesura que vaig donar classes vaig adonar-me que m'agradava moltíssim. La relació amb els i les alumnes és bonica i crec que puc aportar moltes coses.

Altres professores amb qui he parlat d'aquest tema m'han comentat que la relació que els homes estableixen amb la Universitat, la recerca i la docència és diferent de la que estableixen les dones. Tu opines el mateix?

Jo crec que les dones tendim a prendre més cura de les alumnes i de com donem les classes. També he de dir que jo quan vaig començar era molt jove i encara aparentava ser-ho més i em sentia molt insegura i vaig sentir que se'm qüestionava molt per ser dona. L'autoritat l'he hagut de treballar molt, per intentar transmetre i crear una relació de proximitat i alhora de respecte.

El primer que em vaig plantejar va ser: "quin tipus de professora vull ser jo?". Sense perdre de vista, és clar, que a qui jo estic formant és a futures educadores i educadors. Llavors la relació amb les alumnes i els alumnes es va convertir en un punt important, sobretot amb els homes.

L'autoritat me l'he guanyat a base del saber i del coneixement, la meva disponibilitat per respondre preguntes i donar eines.

La Universitat cada dia està més feminitzada, feminitzada perquè la presència de les dones cada dia és major. Més alumnes, més professores, més doctorandes. Però, perquè creus que els espais institucionals, els espais de poder de la Universitat estan encara tan masculinitzats? Hi ha poques rectores i les dones quasi no es presenten a les eleccions.

Jo crec que és perquè és incompatible amb una vida de qualitat.

És a dir, no creus que sigui un espai que a les dones ens interessi ocupar?

Sí, sí que hi ha un interès. Quan tu entres a la Universitat és perquè tens expectatives i certes inquietuds, però compaginar això amb la maternitat o simplement amb una vida tranquil·la és molt complicat i això jo crec que les dones ho valorem més.

Jo, en canvi, recordo una ocasió en la qual vam reunir-nos unes quantes dones a la Universitat de Barcelona per celebrar unes jornades sobre dones, literatura i història. Abans de començar estàvem xerrant entre totes i una va preguntar-li a una altra professora de renom per què no s'havia presentat a les eleccions de la rectoria. Ella li va respondre que era un espai de poder masculí que no li interessava. Personalment penso que la institució universitària imparteix una política masculina que no té res a veure amb mi ni amb els meus interessos com a investigadora.

Sí, probablement poden ser les dues coses: la incompatibilitat amb una vida de qualitat i la manca de representació. Per altra banda, un exemple d'això són els grups de dones que es creen per inèrcia a dins de la Universitat. A vegades sí que hi ha consciència d'estar creant un grup de recerca de dones amb perspectiva feminista, però altres cops es creen de manera espontània. A Psicologia, per exemple, totes les dones que duen a terme una recerca més qualitativa i no pas quantitativa acaben portant la seva investigació amb grups de dones. Les dones que jo coneixo dins de la Universitat estant més centrades en la qualitat del treball que no pas en el nombre de publicacions i en la producció acadèmica. Però clar, si fas això d'alguna manera ja et desmarques i t'acabes convertint en la pària de la Universitat, ets aquella que no té finançament ni ajuts perquè no presentes tants resultats quantitatius, que és el que s'espera de la recerca en el meu camp. Aleshores clar, qui pot fer això són aquelles dones que gaudeixen d'una posició estable a la Universitat.

Tot i la creació d'aquests grups de recerca de dones, creus que aquesta feminització de la Universitat està essent també qualitativa? És a dir, quin penses que és l'efecte polític i simbòlic de la presència de les dones a la Universitat?

La Universitat continua essent una institució molt masculina. Fins i tot les dones que ocupen espais de poder funcionen des del paradigma masculí, en quant a llenguatge, en quant a presència corporal, en quant a la relació amb els i les altres.

L'estructura de la Universitat és tremendament tancada. La Universitat ara és una gran empresa. Nosaltres podem canviar elements i generar relacions però no canviarem l'estructura.

Del que hem parlat fins ara és de la mercantilització de la Universitat i del seu funcionament com a empresa, però això suposa també la mercantilització de l'educació com a tal. Jo tinc alumnes que tot just arriben a la Universitat i semblen éssers dependents totalment. Són molt immadurs i immadures, davant de qualsevol dificultat s'ofeguen. No tenen estratègies ni eines, ni per generar pràctiques ni per pensar i reflexionar. Fins a la Universitat ho has tingut tot reglat, i quan arribes allà has de ser tu que t'has d'organitzar. Als i les alumnes els costa molt pensar, fer pensar a les i els estudiants és el més difícil! I això té a veure amb tot un transcurs de l'educació.

A mi tot això em preocupa, però també m'alegra. És una ambivalència. La Universitat et dona petites llavors, t'obra portes i finestres i tu has de tenir la capacitat de crear estratègies per crear el que a tu t'interessa i el que tu creus que és important aportar i transmetre. El que no podem pretendre és absorbir sempre el que ens donen, memoritzar-ho i repetir-ho. Hem de tenir eines i les hem de crear, hem d'anar molt més enllà de la Universitat. És a dir, la relació amb la Universitat i el que passa a fora ha de ser bidireccional.

3.3. Diàleg amb Chiara Zamboni

El mateix dia que vaig esmorzar amb l'Anna Maria Piussi la Chiara Zamboni em va convidar a dinar. Chiara Zamboni és professora de Filosofia de la Universitat de Verona, on ensenya filosofia del llenguatge i s'ocupa, concretament, de la llengua materna. És cofundadora de la Comunitat filosòfica femenina Diotima i treballa des de fa molt de temps el pensament femení.

Amb l'Anna Maria Piussi ens hem quedat al punt dels paral·lelismes. Per una banda, la recerca universitària que limita els nostres desitjos com a investigadores i, per altra banda, el lliure cultiu del pensament i de les relacions fora de la Universitat. En el teu article⁴⁰, de la mateixa manera que s'ho pregunta la María Milagros Rivera Garretas,

⁴⁰ Chiara Zamboni, "El juego de las damas y del ajedrez", Remei Arnaus, Anna Maria Piussi (coord.), *La universidad fértil. Mujeres y hombres, una apuesta política*, Barcelona, Editorial Octaedro, 2010. 71-78

es planteja la possibilitat que hi hagi un separatisme, una Universitat dins de la Universitat o un paral·lelisme, pel que fa les relacions i les pràctiques polítiques de les dones que generen autoritat. A quin punt creus que estem ara, al respecte d'aquesta situació?

Penso que parlar de paral·lelisme és un error polític i filosòfic. Fer-ho suposa haver perdut l'aposta.

Totes i tots estem al mateix vaixell: per una banda hi ha el Ministeri que imposa i treballa amb el programa de Bolonya i per l'altra hi ha les avaluacions dels títols. Unes avaluacions que són anònimes, tu no saps mai qui és qui t'està avaluant, la qual cosa produeix un efecte profundament disgregador de les relacions personals i d'autoritat. Abans del programa de Bolonya hi havia una idea lligada a la legitimitat de l'Estat. En canvi, amb el programa de Bolonya, que imposa aquestes avaluacions anònimes, tots i totes nosaltres podem esdevenir avaluadores.

Estem tots i totes sota la mateixa dinàmica i concepció neoliberal i això canvia moltíssim el simbòlic.

D'aquesta manera es trenquen les relacions. Es tanca un cercle i és perfecte perquè tu ets lliure de convertir-te en avaluadora. I aquí ha canviat alguna cosa perquè, políticament, quan dius paraules de veritat ara molts i moltes col·legues t'entenen. En aquest moment, doncs, és molt més difícil un dualisme, entre poder i autoritat, entre política de les dones i política universitària masculina.

La Universitat que va vers l'anonimat de les relacions és una veritable transformació i aquells i aquelles que no paraven atenció a les relacions ara les valoren i les tenen en compte.

La imposició de la llengua anglesa, per exemple, fa que la meva petició sobre l'ús de la llengua materna s'entengui més fàcilment. Estem totes de l'altra part. Hem de pensar que a les avaluacions anònimes dels i de les professores es poden presentar tan sols dos articles publicats: dos articles són suficients per avaluar la qualitat del producte.

La Universitat no és només un lloc. És un espai de creació de cultura, per aprendre-hi el màxim possible. Hi ha una creació universitària molt rica que no passa a través de la institució. En aquest sentit penso que l'autoritat que es pren per dir paraules de veritat té molta més escolta.

I quan el sofriment esdevé indiferència? Aquest penso que és el principal problema avui.

Probablement aquest sofriment pot ser guarit o sostingut per les relacions entre dones dins de la Universitat.

No penso que siguin les relacions el que sostinguin el sofriment; sinó que seria precisament aquest fet el que portaria al dualisme.

Duoda, per exemple, és important també per les persones que la critiquen. Per tant, és important per la transformació de la Universitat. Hi ha un element de riquesa i ells i elles, els que la critiquen, no voldrien mai que el Centre de Recerca de Dones Duoda tanqués.

Els grups d'investigadores dins de la Universitat estan fets, en part, per la força de la seva presència. A vegades penso que, en aquest sentit, som una mica paranoiques.

I com es guareix?

Esdevenint part activa, posant-s'hi de ple amb les altres. Per què hem d'apostar per la supervivència en comptes de plantejar-nos un altre repte? Està tenint lloc una reestructuració del pensament, encara que Stefania Tarantino es va haver de sentir dir, a l'avaluació de l'Abilitazione Scientifica Nazionale, que la filosofia femenina era dèbil. Nosaltres hem fet una aposta al respecte del canvi dels cànons: penso que rau aquí el veritable repte (excepte en la filosofia, ja que és la única disciplina per la qual ha passat intrínsecament el pensament de la diferència).

I en aquest sentit, creus que també està canviant l'actitud masculina de viure i ensenyar a la Universitat?

A Verona hi està havent un recompackament dels homes entre ells. Així com hi ha Diotima, alguns homes "democràtics" es van apropar a la nostra comunitat de filòsofes. Ho feren, però, esperant trobar-hi una mare que els digués què era el que calia fer i què no era necessari. I ara se sostenen entre ells, fruit d'una desil·lusió.

I pel que fa els cànons?

La transformació dels cànons suposa la transformació prèvia de la llengua i aquells que s'atreveixen a experimentar són reconeguts pels homes.

3.4. Diàleg amb Laura Mercader Amigó

La Laura Mercader Amigó és directora del Centre de Recerca de Dones Duoda i professora de Teoria de l'Art i d'Història de l'Art de la Modernitat, s'aprèn els noms dels i de les estudiants sense necessitat de memoritzar-los perquè des de fa molts anys es preocupa per dur a les aules de la Universitat el sentit de la llibertat femenina, la diferència sexual i la pràctica de la política de la relació.

Quina ha estat la teva experiència amb les relacions d'autoritat femenina a la Universitat?

Jo vaig descobrir què era l'autoritat femenina gràcies al Centre de Recerca de Dones Duoda.

Es tracta de convertir pràctiques femenines en pràctiques polítiques i donar-los una dimensió política. Això és el que fa Diotima i elles en algun dels seus textos ho diuen, "no ens inventem res". Poses nom a una realitat que ja existeix i al posar-li nom també la converteixes en una pràctica, l'anomenes.

A vegades les dones també ens ajuntem per inèrcia, per complicitats en el pensament i en les pràctiques.

A vegades passa i a vegades no. Podem crear relacions d'amistat però, en el meu cas, la llibertat femenina i l'autoritat les he trobat a Duoda i per això l'he observat molt més a les aules i ho he vist en les alumnes.

Jo parlo com a alumna que ha vist com es creava aquesta relació d'autoritat a l'aula i com no es creava i crec que això té molt a veure amb la capacitat d'obrir les portes a la creativitat, al pensament, al saber. Això també és el que em va transmetre molt l'Anna Maria Piussi quan vam trobar-nos.

Et formes en la pràctica i jo en l'època en la qual em sentia més insegura no generava autoritat. Si una no es creu a ella mateixa costa molt que la creguin. Però quan he vist que es genera autoritat i quan circula realment és quan els i les alumnes veuen que tu ets veritable, que el que tu estàs fent allà t'ho creus.

Que surt de tu, vols dir?

Ja se sap que surt de tu.

Surt de mi en mil lectures, vull dir que no és una postura. Que t'ho fas teu i que tu ets autèntica i quan tu els hi proposes que el que plantejes és una manera de veure el món, és un punt de vista i es pot plantejar des de molts llocs. Quan els hi obres alguna cosa llavors és quan crec que circula l'autoritat, no pas quan tanques. Aquí és on veig relació amb el que tu deies de la creativitat, quan la despertes.

Sí, perquè si tu repeteixes el que està escrit en els llibres, que sempre són els mateixos, sobretot en el meu cas que és la Història...

Sí, però posem per cas el meu camp, que és la Història de l'Art. Jo dono l'assignatura de Teoria de l'Art, que seria més aviat una història d'idees. Jo a classe em presento el primer dia com a feminista, perquè vegin que estic parlant des d'un lloc; tothom parla des d'un lloc encara que no es vulgui manifestar o encara que es pensi que no ho fa.

El que vull dir és que els continguts que jo dono no surten de mi, en el sentit que jo explico teories d'altres. Però el que sí que pot ser considerat genuí, en un sentit feminista, és que jo vaig començar a buscar teòriques. Llavors això no ho trobaran als llibres. És quan incorpores alguna cosa nova que no troben als llibres.

Es tracta d'això, i és aquí on hi ha quelcom que és teu perquè alguna altra professora o professor no ho fa.

El que està clar és que l'assignatura tal i com la dono jo és diferent a tal i com la donen altres docents.

És el que em va passar a mi quan vaig fer l'assignatura de Gènere i Història a l'Època Medieval amb la María Milagros Rivera i, al mateix temps, feia l'assignatura troncal d'Història Medieval. Aquesta última semblava una contradicció i es tractava del mateix període històric.

Jo crec que crees autoritat femenina, en aquest cas, evidentment quan interpel·les a les noies de l'aula i els fas ser conscient que ser dona importa, no importa només en la vida i en el present, sinó també en la Història. I importa en el lloc on estàs. Tu pots dir que ser dona importa i que elles et diguin "ah, sí, ja ho sé!".

El que he trobat que costa més és traslladar l'experiència vital a l'experiència de la història o de la teoria, perquè sembla que sigui un discurs a part, perquè el discurs masculí ha fet això, ha desvinculat el discurs de la vida de l'experiència i llavors el que

s'explica és un relat que no té res a veure amb nosaltres. Llavors, quan fas aquesta connexió és quan et mostres veritable.

El que veig que aprecien les alumnes és quan et creus allò que expliques. Jo explico Hegel contra Hegel, l'explico perquè toca i els i les alumnes ja l'han estudiat a filosofia, segurament des d'una perspectiva diferent. I és aquí on jo crec que genero autoritat femenina.

Això a nivell de continguts. L'altra cosa és a nivell d'actitud. Si és que es pot diferenciar. Hi ha molts moments a l'aula. Hi ha moments de pràctiques, de relacions al despatx, de preguntes. Hi ha moments en què ells i elles fan exposicions i sóc jo la que escolto. L'actitud i el tarannà també hi tenen molt a veure.

Les pràctiques d'aprenentatge a l'aula són molt importants i aquí hem de ser molt creatives.

Sí! Jo, per exemple, aquest any havia pensat en proposar a classe de fer un exercici que hagin d'avaluar entre ells i elles. Jo sempre els faig fer una exposició en parelles i intento que hi hagi una mica de temps per comentar-la i convido als i les estudiants a opinar. Recordo que al principi els costava molt parlar del que havien fet els i les altres però a mesura que circulava més gent acabaven parlant.

Imagino que el que els costava més era criticar als i les companyes oi?

Sí, però això és el que ells i elles es pensen. Jo no ho estava plantejant així i per aconseguir això has de saber generar molta autoritat.

Has de generar autoritat perquè es compregui que el que proposes parteix del positiu.

Les exposicions se les preparen sobre artistes molt poc conegudes que mai les estudiarien a la carrera i els *Power Point* que presenten els penjo en un *Google Drive* perquè es puguin consultar després. Ells i elles tenen la responsabilitat d'explicar-ho als i les altres. Si tu converteixes l'aula en un espai d'aprenentatge entre totes i tots, i que no només sóc jo com a professora, fas que el coneixement i l'aprenentatge circuli entre elles i ells i que no provinguí només de mi.

Suposo que esperaven primer el teu comentari.

Sí, però amb els temps alguna noia, perquè sobretot eren noies, parlaven. Jo intentava plantejar-ho com una riquesa, perquè així la relació entre ells i elles canvia i canvia també la que tenen amb mi.

4. La Universitat de totes nosaltres. Pràctiques d'autoritat femenina a la Universitat.

4.1. Comunitat filosòfica femminile Diotima

Parlant amb la Chiara Zamboni recordo que em va dir que una de les coses que sempre havia reconegut com a importants a la Universitat eren les pràctiques que tenen com a centre la disparitat i les relacions, perquè porten a la Universitat la cultura de la conversa.

La conversa és una pràctica política basada en la mediació de les relacions, en la creació i en el reconeixement d'autoritats perquè, com en els Salons de les Precioses del segle XVII, és l'autoritat femenina la que té la capacitat d'ordenar-les. La conversa, doncs, pot esdevenir una altra pràctica política universitària que va més enllà de la gestió dels Departaments.

Abans que Diotima s'assentés a la Universitat, les seves cofundadores ja practicaven la política de les dones, tant en espais feministes com en cercles de pensament filosòfic femení. Elles es reunien a casa de l'Anna Maria Piussi i tenien allà els debats i les trobades filosòfiques en presència per generar pensament femení.

Tant la Chiara Zamboni com l'Anna Maria Piussi em van explicar com el desplaçament d'una casa a la Universitat tenia el sentit simbòlic de no situar-se en una mena de separatisme, sinó de posicionar-se com un element nou i viu a l'interior de la mateixa Universitat. Ho feien perquè volien ser-hi d'una manera forta, deia Chiara Zamboni, i no pas en la forma de la inclusió. Volien ser-hi per obrir contradiccions que, en tot cas, després van haver d'entendre quines eres. La data de naixement de la matriu política de Diotima és l'any 1984.

Les dones que fundaren Diotima es mogueren per la fidelitat al fet de ser dones i per la passió per la filosofia. Però, sobretot, es mogueren per un desig polític, ja que el desig de la política que no neix de l'ordre de la necessitat sinó que té a veure amb l'existència, es separa molt d'una política que, en canvi, té molta por de morir-se i s'organitza així en

estructures estàtiques⁴¹. Chiara Zamboni parla de la fundació de Diotima i del pensament de la comunitat femenina de filòsofes com un pensar-se com a moment contradictori.

El recorregut de Diotima ha estat una feina de pensament, però la feina del pensament té com a element creador fonamental la pràctica i les pràctiques creen un desplaçament del pensament.

Les pràctiques són essencials: no repetir mai el pensament dels altres, no utilitzar mai el pensament ja pensat i adonar-se així de que la seva -la nostra - autoritat no són els autors, sinó les dones que han parlat abans que elles, abans que nosaltres.

Així doncs, calia reconèixer autoritat a qui els semblava com elles. Chiara Zamboni m'explicava com era, fins a cert punt, desconcertant ja que atorgar aquesta autoritat a qui semblava com nosaltres, després, indirectament, donava autoritat al propi discurs. I era precisament en aquest punt en el qual aquesta autoritat circulava.

Aquestes pràctiques doncs van suposar un gran element d'independència simbòlica que van permetre crear espais i relacions en les quals l'autoritat femenina circulés també a les aules i entre els i les alumnes⁴². D'entre aquestes pràctiques Chiara Zamboni ha remarcat el *Laboratorio di tesi di laurea*, un grup de treball i de reflexió mediat per la mateixa professora amb l'objectiu de reflexionar sobre el llenguatge acadèmic i la llengua materna. La relació amb i les estudiants és un element clau en l'elaboració d'aquests laboratoris.

Contemporàniament, al llarg dels anys Diotima ha volgut presentar i compartir el fil de la seva recerca amb un públic compost sobretot per dones, tot i que amb la presència d'alguns homes sensibles i propers al pensament de la diferència sexual. Cada tardor, per tant, celebren a la Universitat de Verona el Gran Seminari de Diotima.

Per la recerca i la investigació de Diotima es tracta d'una data molt important, ja que en ell es creen debats i intercanvis de pensaments sobre qüestions que donen mesura i autoritat al que s'està dient i investigant. La preparació d'aquest Gran Seminari és una trobada que engloba les trobades anuals de Diotima, amb una cita molt especial: el retir

⁴¹ Chiara Zamboni, *Intervista con Chiara Zamboni. Il desiderio di politica*, 2010.
Vegeu: <https://www.youtube.com/watch?v=B8rFMFY1xew>

⁴² Vegeu annexos.

a Verona durant un cap de setmana en el qual la Comunitat de Filòsofes convida a altres dones a participar dels debats i de les discussions en presència.

Tant de les reflexions sorgides i compartides durant el retir a Verona, com del Gran Seminari, en neixen les publicacions de Diotima que, en certa manera, recullen el recorregut de la comunitat des de la primera publicació l'any 1990 del llibre *Mettere al mondo il mondo*⁴³ fins avui, amb la darrera publicació l'any 2017 de *Femminismo fuori sesto*⁴⁴.

Les relacions dins i fora de Diotima han estat una eina i una fi política essencial en el seu pensament i en la seva pràctica, que han confluït en la Llibreria de Dones de Milà, on es publicà el famós *Sottosopra* que posà nom a la fi del patriarcat l'any 1996 sota el títol *È accaduto non per caso*⁴⁵.

Així mateix, la mateixa circulació d'autoritats femenines ha possibilitat la creació d'altres espais i projectes que han fet créixer el feminisme de la diferència italià, com la publicació de *Via Dogana* o, anys més tard, la creació de la Comunità di Storia Vivente gràcies a l'impuls de Marirè Martinengo, membre de Diotima, en companyia d'altres dones.

A dia d'avui, enmig d'una crisi econòmica i política, però que s'ha desvelat també com una crisi del sociosimbòlic⁴⁶, la Universitat és un espai que sembla obrir-se pas en les dificultats, malgrat la mercantilització del coneixement i del saber, malgrat certes resistències masculines per aferrar-se a una estructura encara molt jeràrquica i masculina. Chiara Zamboni es preguntava doncs, si les conseqüències de la manera d'ensenyar i de relacionar-se de Diotima haurien o no tingut continuïtat. Sigui com sigui, però, ara sabem que les coses més importants succeeixen en la discontinuïtat⁴⁷.

⁴³ Diotima, *Mettere al mondo il mondo*, Milà, Tartaruga, 1990

⁴⁴ Diotima, *Femminismo fuori sesto. Un movimento che non può fermarsi*. Nàpols, Liguori, 2017

⁴⁵ *È accaduto non per caso*, Sottosopra Rosso, Milà, Libreria di donne di Milano, 1996

⁴⁶ Lia Cigarini publicà al 2008 a Via Dogana un article titulat *Ma cos'è questa crisi*, en el qual planteja la crisi econòmica també com la crisi dels seus protagonistes, els homes. La qüestió masculina, doncs, es veu urgentment afectada per la pèrdua del sentit de les seves institucions.

⁴⁷ Chiara Zamboni, "El juego de las damas y del ajedrez", Remei Arnaus, Anna Maria Piussi (coord.), *La universidad fértil. Mujeres y hombres, una apuesta política*, Op.Cit.

4.2. El Centre de Recerca de Dones Duoda.

El passat 5 de maig del 2017 es va celebrar el XXII Diàleg Magistral de Duoda a la Universitat de Barcelona. El Diàleg duia per títol *Treinta años de docencia libre en Duoda* i fou presidit per la conferència de la professora María Milagros Rivera y Garretas. La seva intervenció em va colpir i vaig haver de canviar la presentació que havia escrit per l'endemà, quan havia de presentar la conferència de la Laura Mercader i Amigó, al Seminari sobre *La casa i els seus fantasmes*.

María Milagros Rivera explicà com Duoda nasqué l'any 1987 fruit d'un desig més gran que elles mateixes: volien tenir alumnes en un centre d'investigació, quelcom insòlit perquè la Universitat dels homes tendeix a separar recerca i docència.

Els desitjos de les dones són fundadors i aleshores t'adones que crear i fundar amb les altres no és tan difícil.

Les cofundadores de Duoda eren, en paraules de María Milagros Rivera

“historiadoras indocumentadas relativamente jóvenes [...] que queríamos que comunicara y floreciera la savia, la autoridad femenina que genera la relación docente/discente cuando la profesora, puede, en el aula, intentar enseñar la libertad haciendo que su propio enseñar sea una experiencia de libertad⁴⁸.

I per tal que això sigui possible, per tal que l'autoritat femenina circuli a les aules, és imprescindible assolir una independència simbòlica. Una independència simbòlica que permeti impartir docència des de la lliure diferència sexual, sense cancel·lar, en el cas de la Història, la pròpia llibertat femenina que és possible transmetre a les aules. Donant doncs, l'oportunitat als i a les alumnes de trobar un propi sentit en el que s'està llegint i la possibilitat de generar-ne un pensament.

Així doncs, des de Duoda el primer pas fou la posada en marxa del postgrau Historia de las Mujeres que s'impartí l'any 1987-1988. María Milagros Rivera explicà com hagué de canviar les preguntes que li feia a les fonts, o simplement deixar de fer-les, perquè les respostes que el feminisme exigia no servien. Simplement calia deixar parlar a les fonts. I escollir tractar, tan sols, fonts femenines era en essència una tria política, una aposta pel lliure femení que, d'alguna manera, podia revertir l'esterilitat que moltes vegades se

⁴⁸ María Milagros Rivera y Garretas, “Treinta años de docencia libre en Duoda”, Op. Cit.

sent com a alumna en la lectura i en l'escriptura de la història si el patriarcat sembla cobrir-ho tot.

El segon pas irreversible, explica, fou la primera edició del Màster de Duoda durant el curs 1988-1989. En una institució en la qual la genealogia masculina es resisteix a deixar entrar l'ordre simbòlic de la mare resulta imminent, important, urgent, deixar-se guiar pel feminisme que té en compte la diferència sexual i la llibertat femenina: és important perquè sinó la docència és una càrrega, perquè els i les estudiants es frustren i perquè el significat patriarcal pot arribar a cancel·lar, una altra vegada, el pensament lliure femení.

Una professora de Duoda em va dir un dia que algunes dones sempre havíem donat massa crèdit al patriarcat i que el feminisme ens havia ensenyat que hi havia coses que no creiem lliures però sí que ho eren. Aquestes paraules circulen avui pel Màster de Duoda i són el que fan que les alumnes sentim que aquestes relacions estan canviant la nostra vida.

El que María Milagros Rivera anomenà la segona revolució dins de Duoda fou l'anunci de la fi del patriarcat que es féu des de Diotima. Algunes abandonaren el feminisme de la diferència perquè no podien viure sense el patriarcat, algunes encara estem aprenent a viure sense ell. D'altres, en canvi, feren salts d'alegria perquè això obria una porta enorme⁴⁹.

Al 2006 es vetà el programa de màster oficial titulat *La Sexuación del Conocimiento*. La única opció que es donà des del Rectorat és que el programa seria aprovat si Duoda s'integrava en l'Institut Interuniversitari d'Estudis de les Dones i del Gènere que s'estava creant a les universitats públiques per iniciativa de la Generalitat de Catalunya. El que es pretenia era vetar el programa i amb ell la independència simbòlica del centre d'investigació de Duoda. El Máster de Estudios de la Mujer es transformà i prengué com a títol al 2007 Estudios de la Libertad Femenina.

L'any 1997 Duoda feu una altra fundació que obriria les portes del centre de recerca a un altre ventall de dones: el màster *online* dels Estudis de la Diferència Sexual. Les paraules d'Anna Maria Piussi recullen els temors que moltes de les professores del màster compartien, ja que la relació i la presència són elements de gran significació simbòlica de la política de les dones.

⁴⁹ Luisa Muraro, "Salto di gioia", *Via Dogana. Rivista di politica*, 23, 1995.

Tot i així:

Ha ido surgiendo desde el primer momento una dimensión de placer que he notado que todas, aunque fuera en medidas distintas, compartíamos. Con respecto a la lógica actual “muere y escapa” de la didáctica universitaria- asignaturas breves y tiempos reducidos-, el curso ha ofrecido la oportunidad de crear un contexto parecido a un “cuarto propio”, un espacio-tiempo de pensamiento y de palabra en el que los lenguajes desgastados reencuentran aquí y allá su sentido originario o se abren a sentidos nuevos, gracias a la mediación de la escritura⁵⁰.

El Màster en Estudis de la Diferència Sexual és un exemple de la pràctica de la docència que pretén ser una pràctica lliure en si mateixa. L'experiència de les alumnes que han cursat i que cursem el Màster coincidim en una cosa: és un procés transformador.

La presència del Centre de Recerca de Dones Duoda a la Universitat de Barcelona és i ha estat, en la meua opinió, un element de desestabilització del paradigma masculí que estructura la Universitat.

Hem estat, en gran part, les dones a impulsar la crisi en la qual a dia d'avui es troba la Universitat⁵¹: perquè tot allò que té a veure amb el masclisme i les institucions que el sostenen està morint-se o resistint a les darreres maniobres polítiques que poden suportar-lo. La llibertat femenina que és present a la Universitat de Barcelona s'encarnà en una *performance* i projecte artístic preciós. Aquest projecte es diu *Heloïse*⁵² i és un homenatge en presència a la mare i al seu ordre simbòlic.

⁵⁰ Anna Maria Piussi, “De ida y vuelta. Dar un rodeo con la escritura de un máster online”, *DUODA. Estudis de la Diferència Sexual*, 32, 2007, p.50

⁵¹ María Milagros Rivera y Garretas, “El Centro de Investigación Duoda, ¿Es la Universidad?”, Remei Arnaus, Anna Maria Piussi (coord.), *La universidad fértil. Mujeres y hombres, una apuesta política*, Op.Cit., 51-70, p.64

⁵² Vegeu Centre de Recerca de Dones Duoda, *Heloïse Perfundet Omnia Luce*, Documental d'Anna Sanmartí i Marta Vergonyós, 2012: <https://vimeo.com/54046739>

5. Conclusions

Luisa Muraro diu que o l'autoritat transcendeix al poder o no existeix⁵³.

La construcció d'un recorregut amb els i les estudiants és transcendent en una institució en la qual la dimensió del poder és, a vegades, molt més rígida que no pas les relacions que l'habiten.

Les dones que ensenyen, investiguen i viuen la Universitat des de la llibertat femenina de la diferència sexual han esquivat, com diu María Milagros Rivera⁵⁴, els obstacles que el paradigma masculí havia previst: els han esquivat i s'ha construït una altra Universitat, una altra Universitat que no és ni paral·lela ni paràsita ni separatista de la que ja hi havia, sinó que la política de la pràctica de les relacions s'ha convertit en la seva llavor més fèrtil:

Hacer ya lo que tenemos el poder de hacer para habitar sensatamente el espacio en que se está. Partir del deseo y vincularse con el contexto, excluyendo los universalismos pero no los riesgos⁵⁵.

L'autoritat femenina que circula a la Universitat és una competència simbòlica de les dones, que ha generat qualitat relacional en aquesta seu pública del saber⁵⁶.

Una seu que no és només una institució, nosaltres les dones ho sabem: una seu que és un espai de coneixement, d'intercanvi, un lloc fundat essencialment en les relacions entre professorat i alumnat, entre les persones que l'habiten i el pensament que hi circula i s'hi genera.

Valorar tot allò que té lloc fora de la monetització, a vegades és tan difícil com crear saber des del positiu, com diu Chiara Zamboni⁵⁷. Això no obstant, parlem d'Universitat i no pas d'Acadèmia, i ho fem per l'amor a la mateixa, perquè això ens permet recuperar tot allò que no és acadèmic i que pot ser o ja és lliure a la Universitat.

Al llarg de l'elaboració d'aquest treball he parlat amb moltes dones, alumnes, professores associades, titulars, jubilades i administratives.

⁵³ Luisa Muraro, "Autoridad sin monumentos", Op. Cit., p.89

⁵⁴ María Milagros Rivera Garretas, "Treinta años de docencia libre en Duoda", Op.Cit. p.3

⁵⁵ Chiara Zamboni, "La universidad pública y el materialismo del alma" Op.Cit, p.132

⁵⁶ Parlo aquí del que Chiara Zamboni planteja "público como visibilidad recíproca y como mundo común" Ibid. p.123

⁵⁷ Ibid. p.128

Amb totes hem parlat de la mercantilització de la Universitat, de precarietat i de crisi. És normal, a la Universitat hi ha malestar, hi ha malestar perquè quan una s'adona que ser dona importa, com diu la Laura Mercader, s'adona també que la institució universitària li és aliena, però no pas la Universitat com a seu i com a espai de saber compartit. I aquestes no són paraules sorgides del discurs de la queixa, perquè la política de les relacions i el sentit lliure de la diferència sexual era al centre de totes les converses: l'autoritat femenina a les aules ha circulat perquè les dones que l'han generat saben que el poder no és política i, cada dia més, moltes dones posen en pràctica la política de les relacions, a vegades sense ni tan sols saber-ho, a vegades per simple amor a la docència. Ho fan posant en joc la llibertat que ja tenen a través de la transmissió d'una experiència que, com diu Laura Mercader, les fa autèntiques perquè parteixen de si.

ANNEXOS

1. Lettera dall'interno dell'Università, *Dentro e fuori l'Università*.

Verona, 11 aprile 1993

Questa lettera è l'ingenuo inizio di un movimento di riforma dell'Università ed è una meditata risposta alla crisi della vita pubblica, che investe anche l'Università. Approfittiamo di questa crisi per cambiare l'ordine delle precedenze e mettere in circolo quello che, in regime ordinario, si tende a sottovalutare, come la cura dell'insegnamento, l'attenzione ai rapporti con le/gli studenti ed il personale non docente, oltre che con i colleghi, la scelta del conflitto aperto, quando il conflitto è necessario, il no al sistema delle raccomandazioni, il gusto del lavoro ben fatto.

L'idea della lettera è partita da noi due che la scriviamo, Chiara Zamboni e Luisa Muraro (dell'Università di Verona) e da Riccardo Ghidoni (dell'Università di Catania), che la sottoscrive. Ci sostiene l'accordo di Diotima (una comunità di ricerca filosofica di cui noi due facciamo parte) e l'incoraggiamento delle persone consultate, appartenenti al mondo universitario.

Sgombriamo subito il campo da quello che non abbiamo in mente. Non abbiamo in mente di giungere ad una riforma legislativa. Il nostro intento è di far leva sui comportamenti e le pratiche di buon funzionamento dell'Università, che già esistono. E di attivare comportamenti e pratiche capaci di rendere sensata la vita universitaria là dove prevalgono stanca ripetizione, conformismo difensivo, rigidità di potere burocratico. Altro piano inclinato che vogliamo evitare: l'appello ai valori etici, sempre più frequente in Italia in seguito al disgregarsi della classe dirigente (che va di pari passo con un profilo basso della politica universitaria). La tensione etica, pur degna di considerazione, è tuttavia poco efficace, se non contraproducente. Disegna infatti ideali poco radicati nel reale, che nessuno può apertamente rifiutare ma che pochi possono adempiere. Si finisce così per far leva sul senso di colpa o, più spesso, sul ricatto morale, favorendo l'ipocrisia. La riforma di cui sentiamo il bisogno, non dipenderà tanto dalla qualità etica (che pure è preziosa, lo ripetiamo) quanto dalla certezza che si possa fare buona cultura e politica efficace senza vendersi al più forte del momento nè conformarsi al costume dominante. Ma come in concreto? La risposta l'abbiamo trovata rivolgendosi verso quello che già esiste e va nel senso desiderato, e considerando quello che è già nelle nostre possibilità di far esistere – che è molto più di quanto non si creda. Per esempio, invece di chiedere l'istituzione di Women's Studies (che, tra l'altro, sono ghettizzanti), nella nostra Università le studioshe interessate hanno liberamente attivato ricerche e insegnamenti rispondenti al senso della differenza donna/uomo: nell'ordinamento universitario vigente non hanno incontrato ostacolo alcuno, anzi. C'è il costume, soprattutto della sinistra, di prestare il massimo di attenzione a

quello che è negato o impedito; è un costume perdente (la cui formula si spiega, forse, con il fatto che così uno può bellamente ignorare gli ostacoli suoi interni all'agire efficace).

Perciò noi proponiamo la pratica del partire da sé, guardando alla realtà non dall'esterno ma come rapporto che si intrattiene con la realtà, per valutare quanto di essa dipende da noi in prima persona. (Nel movimento femminista, da cui prendiamo questa idea, non si è fatto nulla per cambiare gli uomini; si è cercato invece di cambiare il rapporto delle donne con gli uomini, ed è in questo modo che la società intera si è cambiata in un senso favorevole alla libertà femminile).

Proviamo dunque a nominare cose che già esistono o che è già nelle nostre possibilità far esistere per rifomare l'Università.

1) C'è un *prestigio pubblico* che (ancora) si riconosce a chi lavora nell'Università. Prima di rivendicare la funzione pubblica del nostro lavoro- come pure si dovrà fare nei confronti di un potere economico-politico che vorrebbe americanizzare l'università italiana – rendiamoci conto (e, possibilmente, degni) di un credito sociale che ci viene, agli occhi dei più, non dal posto di potere ma dal posto di sapere che occupiamo. Rendiamoci conto, inoltre, che questo credito sociale si può anche perdere e piuttosto velocemente. Diamogli perciò la sostanza di una responsabilità accettata e di un vincolo praticato, per esempio misurandoci con il giudizio della società circostante e facendo nostri i problemi più pressanti del nostro tempo. Non senza le necessarie mediazioni, certo. Si tratta, infatti, di trovare le pratiche più appropriate a tradurre il privilegio del lavoro intellettuale in una superiore qualità di lavoro culturale. Diotima, nei suoi dieci anni di vita, ha acquistato un suo saper su questa alchimia, ma certo non siamo le uniche. Su questa base, sono molte le cose che si possono intraprendere, fra cui mettere fine ad un separatismo accademico che rispecchia lo stato di privilegio del docente universitario. E che, alla lunga (ma forse ci siamo vicini), rischia di aprire la strada alle istanze di un'eteroriforma tipo quella che conosce oggi il mondo politico ad opera di giudici validi mentre sostenuti da un'opinione pubblica divenuta implacabile.

2) C'è il *desiderio di qualità*. Il desiderio di qualità orienta il lavoro universitario. Viene correttamente avvertito come un'ambizione che mette in movimento le energie necessarie per uscire del tram-tram, impegnarsi nel campo della ricerca e dare il meglio in quello della didattica. Quando questa ambizione non trova soddisfazione, si avverte un svilimento del proprio lavoro. Il desiderio di qualità è un fatto.

E' possibile fargli corrispondere una cultura della valutazione del personale docente? Alla buona sarà mai possibile svolgere i concorsi universitari senza il pesante contorno di raccomandazioni, servilismi, patteggiamenti e pettegolezzi che tutti conosciamo, che tutti deprechiamo e però, quasi tutti, sopportiamo? Noi tre suggeriamo come primo traguardo, quello

di *abbassare il tasso di complicità* su cui si regge oggi il sistema dei concorsi universitari. Complicità che, va detto, qua e là cominicia ad incrinarsi. Perciò, diamo ascolto e sostegno ai candidati e alle candidate che protestano apertamente di essere vittima di ingiustizia. Incoraggiamo i comissari e le comissarie che rendono conto del loro agire. Facciamo del prima e del dopo concorsi un'occasione per interessare l'opinione pubblica alla vita più intima del corpo accademico. E per riderci, e farci ridere un po' sopra: attualmente, con i nostri discorsi sui concorsi universitari, facciamo morire di noia parenti, amici e giornalisti.

3) C'è l'*autonomia dell'insegnamento*. L'autonomia dell'insegnamento appartiene alla tradizione dell'università europea, salvo qualche eccezione, quale, non è un caso, l'università prussiana. Va salvaguardata perchè, secondo noi e per noi, dove non siano fissati obiettivi né regole da parte del legislatore, l'impegno personale nella relazione docente non è più forte, e più diretto il senso di una responsabilità sociale.

Ma questa funzione di incentivo *non* può darsi *senza vincoli*, il primo dei quali sono le/gli studenti che frequentano l'Università. Il fatto che oggi il corpo studentesco non sappia o non voglia interloquire energicamente con il potere accademico, lungi dal metterci tranquilli, va riguardato come qualcosa di inquietante: senza le/gli studenti, la libertà d'insegnamento è in forse.

Nelle cose fin qui dette, ci ha guidato un preciso criterio, lo stesso su cui si misura Diotima nella Università (e noi, un prima persona): guadagnare il massimo di autorità con il minimo di potere. E' un criterio della politica delle donne, forse difficile da capire da parte di uomini. C'è infatti una differenza maschile, che domanda di essere interrogata, sul rapporto che gli uomini hanno con il potere. E c'è, oggi, un'autorità femminile che favorisce la consapevolezza, anche da parte maschile, che possiamo guadagnare forza ed efficacia senza assimilarci alle forme di potere, riscatta molti rapporti e molti ruoli (anche quello docente), attualmente immiseriti e deformati da una storia di confusione fra autorità e potere.

Se condividi l'idea che ispira questa lettera (non diciamo punto per punto) ti suggeriamo di farla circolare con l'antico e collaudato metodo della "catena di sant'Antonio" (lo usò anche Martin Lutero). Il nostro proposito è di arrivare in tempi brevi, a un convegno libero e informale su questi temi, a partire dalle intuizioni qui esposte, se giudicate buone.

C.Z., L. M., R. G

Chiara Zamboni e Lusia Muraro, ricercatrici presso l'Istituto di Filosofia dell'Università di Verona.

Riccardo Ghidoni, ordinario di biochimica presso l'Università di Catania.

2. Antonia de Vita, “Quando l'amore passa per i libri”, *L'Università di tutte noi*, 1993

Potessero così
Sollevarsi
i miei pensieri un poco ogni giorno;
non credessi mai
spenti gli aneliti
nel mio cuore.

Antonia Pozzi

L'Università di tutte noi può essere visto anche semplicemente come un insieme di programmi di corsi universitari, liste di libri da leggere e studiare.

La mia attenzione si è per questo soffermata su cosa significa per me leggere e/o studiare, che senso e valore abbia incontrare pensatori e pensatrici, uomini e donne che scrivendo hanno ritenuto di avere qualcosa da dire.

L'università per molti è l'ultimo luogo istituzionale per poter amare il sapere e coglierne il senso. Molto spesso le grandi passioni culturali si scoprono altrove, fuori dall'obbligatorietà di studio, fuori dagli esami; a me è avvenuto l'inverso.

L'amore per lo studio e per la lettura mi si è imposto sempre con più forza alle superiori grazie all'incontro con una professoressa di inglese che ci mostrava come lo sguardo attento, curioso, intelligente si traduca in un saper studiare e leggere non solo i libri ma il mondo con i suoi eventi. Li cominciai a sentire lo studio non più come peso ma occasione preziosa per lavorare per me e su di me. Poi la scelta di proseguire con l'università, la relazione con Luisa Muraro, l'incontro con altre ragazze al seminario libero di filosofia, relazioni e contesti valorizzanti questo amore per sé che passa per i libri. Amore che procura un guadagno e chi lo prova lo sa.

Nei momenti in cui sento che i contenuti incontrati nei testi si mettono in dialettica con il mio vissuto pretendendo a volte di superarlo, sento che altra ricchezza si va aggiungendo al mio percorso. Una ricchezza che non né legata alle nozioni messe insieme e trattenute fino alla data dell'esame, né all'atteggiamento di divorare le pagine per appropriarsene in un esercizio di erudizione, ma è far spazio dentro di sé per ascoltare quel che l'autore/trice, filosofo/a dicono.

Studiare, leggere per me vuol dire creare il luogo dell'attenzione e “sentirsi attraversare dall'anima delle cose” (A.Pozzi) dove le domande, i dubbi, le scoperte passano lasciando il mio percorso toccato e mutato.

L'attenzione, la concentrazione, il silenzio sono le condizioni esteriori per studiare e/o leggere; per me è stato necessario che divenissero innanzitutto condizioni interiori. Il mio lavoro di approfondimento, di scavo e di ricerca, ha trovato così “la stanza tutta per sé” nell'ascolto, nel silenzio che ha lasciato la parola a quelle che prima mi sembravano stupide liste di libri da memorizzare.

3. Amedea Cristoforetti, “Una stanza tutta per me”, *L'Università di tutte noi*, 1993

In questo contributo voglio soffermarmi sul significato di possedere “una stanza tutta per sé” per le studentesse. Prendo questa citazione dal titolo del testo che Virginia Woolf scrive nel 1928 riflettendo sul panorama della scrittura femminile⁵⁸. L'autrice afferma che per scrivere le donne (come gli uomini) hanno bisogno di denaro e di una stanza per sé; denaro e spazio, quindi come possibilità concrete per il lavoro intellettuale.

Nel corso di questi anni si è resa molto chiara, per noi studentesse di ILMATAR, l'esigenza di poter disporre da una parte di un luogo comune, dove ognuna porta e agisce la passione per la politica delle donne; dall'altra parte, invece, di un luogo proprio, più precisamente di una stanza dove la singola può coltivare la libertà del suo intelletto.

Lo studio universitario, come ben sappiamo, costringe spesso ad un sapere finalizzato quasi esclusivamente agli esami e lascia poco tempo e spazio ad un lavoro di riflessione su di sé e sul mondo. La stanza diviene, quindi, spazio della riflessione e, nello stesso tempo, luogo del proprio lavoro intellettuale. La stanza permette il luogo dell'intimità: il leggere. Lo studiare e lo scrivere conducono all'intimo rapporto con se stesse, danno spazio alla fantasia e alla creatività, per ricondurre ad un modo di muoversi liberamente nel mondo.

Adrienne Rich scrittrice e poetessa americana scrive:

“Sono nella stanza che rappresentò per Emily Dickinson la “libertà”. La più bella camera da letto della casa, una camera d'angolo luminosa, che si affaccia sulla strada principale di Amherst, e di lato guarda la casa di suo fratello Austin. Qui, ad un piccolo tavolo con un solo cassetto, scrisse la maggior parte delle sue poesie. Qui lesse *Auora Leigh* di Elisabeth Barrett, una donna poeta che parla della vita di un'altra donna poeta; e anche George Eliot; Emerson; Carlyle; Shakespeare; Charlotte ed Emily Brontë. Qui di nuovo io divento un insetto che vibra contro le corinici delle finestre, arrampicandosi su lastre di vetro, cercando di capire. Qui il profumo è molto forte. Qui, in questa camera dalle tende bianche e dal soffitto alti, una donna coi capelli rossi e gli occhi nocciola, con una voce da contralto, scrisse poesie su vulcani, deserti, eternità, suicidio, passione, fisica, bestie selvagge, stupro, potere, pazzia, distacco, il demone, la tomba. Qui, con un ago da rammendo, rilego queste poesie— pesantemente corrette e spesso in versioni differenti — in volumetti tenuti insieme con filo di cotone e destinati a essere trovati e letti dopo la sua morte. Qui conobbe la “libertà”, ascoltando un visitatore suonare il piano, fuggendo dalla dispensa dove era la signora del pane e del pudding di tutta la casa, guardando— e lo si sente— guardando incessantemente la vita sottostante in Main Street, che passava serena⁵⁹”.

⁵⁸ Virginia Woolf, *Una stanza tutta per sé*, tr. It. di L. Bacchi Wilcock e J.B. Wilcock, Milano, Edizione St, 1991

⁵⁹ Adrienne Rich, *Segreti, silenzi e bugie*, tr. It. di Roberta Mazzoni, Milano, La Tartaruga, 1982

4. Monica Benedetti, "Un'insaziabile voglia di essere", *L'Università di tutte noi*, 1993

Trassi un respiro profondo e ascoltai
l'antico canto del mio cuore.
Io sono, io sono, io sono
Sylvia Plath.

Sono passati due anni esatti da quando mi è capitato in mano un bollettino simile a questo, intitolato: "Insegnamento e ricerca di donne nella Facoltà di Magistero". Era scritto dalle docenti e ricercatrici di Diotima, la comunità filosofica femminile che opera all'Università di Verona da circa otto anni.

Due anni fa ero una matricola di Materie Letterarie alla ricerca di un percorso. O meglio, del percorso: il mio. Ho letto il bollettino. Ho voluto saperne di più. La molla non è stata la semplice curiosità, ma la sensazione netta, profonda, che c'erano donne, coetanee e più anziane, che stavano parlando anche di me. Il tumulto interiore è stato voglia di sapere, di comunicare, di essere; e paura di non riuscirci.

Il contatto e le relazioni che ne sono scaturite con altre studentesse (alcune del gruppo ILMATAR che ha curato il bollettino dell'anno scorso e di quest'anno "L'università di tutte noi", e altre della redazione allargata di VIA DOGANA a Verona di cui anch'io faccio parte) non è stato facile né immediato. Piuttosto è stato ricco, entusiasmante, problematico: come ogni ricerca in cui si mette in gioco buona parte di sé, o, ancora, il senso di sé. Due anni per capire la profonda esigenza di rapporti visibili (e quindi politici) con altre donne per un nuovo sapere di sé e per un sapere— quello che si apprende qui in università— che tenga conto della differenza sessuale, che dia spazio anche alle forze, alle esigenze, all'amore della libertà femminile. Due anni per tentare di scrivere queste righe che rilanciano le conquiste di tanto lavoro assieme ad altre, e su me stessa.

La parola con cui inizio questa nuova fase di lavoro l'ho scoperta riconoscendo, come dice Sylvia Plath nella citazione, la mia insaziabile voglia di essere: la creatività.

La politica per me è questo: creare. Creare spazi, discussioni, rapporti. È un nuovo simbolico: una misura "nostra", che dia valore e legittimità ai nostri desideri più radicale nominandoli, anche quelli che talvolta non possiamo/riusciamo a confessarci.

5. Isabella Brigadoi, Una “foto di gruppo”, *L'Università di tutte noi*, 1993

Qualche anno fa mi capitò di leggere su un manuale di psicologia sociale il breve racconto riguardante la formazione di un gruppo di ragazze, studenti in un college americano che a studi ultimati si dividevano perché, “inevitabilmente”, le strade imboccate da ciascuna di loro erano diverse. Qualcosa inizialmente le aveva unite: forse uno scopo comune da perseguire o semplicemente la voglia di stare insieme.

Gli autori del manuale registravano semplicemente l'inevitabilità della disgregazione finale ed io che leggevo sentivo come una specie di muto rammarico per questa inevitabilità quasi che “solidità” fosse un vocabolo estraneo ai rapporti fra donne.

Quando leggevo tutto questo, ero iscritta da poco all'università; badavo al sapere e soffrivo più o meno, quietamente l'assenza di mediazione femminile fra me e tutto quello che andavo imparando. Ma il miraggio di un gruppo di donne come quello di cui si parlava a titolo esemplare, nel manuale, rimaneva dentro di me come il più inespresso dei desideri... non sembrava esserci la possibilità di renderlo concreto. Certo, la facoltà era quasi completamente femminile, ma i rapporti fra noi studentesse sembravano regolati più dalla cieca formalità che non da un vivo desiderio di radunare e mettere insieme i nostri pensieri e le nostre parole.

Poi qualcosa è cambiato.

Ci siamo incontrate; io ed alcune, un po' per caso e un po' perché ci siamo cercate: l'incontro in sé, ripensandoci ora, ha costituito qualcosa in più di un semplice punto di partenza... l'implicita promessa che da allora in poi qualcosa avrebbe cominciato a prendere forma. Il numero non era sufficiente a fare “gruppo”; certo non bastava solo la quantità! Contava il nostro desiderio, che emergeva comune nonostante le nostre storie profondamente diverse. Ci si incontrava ogni tanto (o, spessissimo!) e piano, piano le figure nostre diverse si staccavano dallo sfondo un po' indistinto delle nostre vite, tutte tese a rincorrere esami e voti.

Fino alla simbolica “foto di gruppo” che questo bollettino vuole offrire...

L'inevitabilità della disgregazione non è il pericolo più grande che un gruppo di donne corre, che noi corriamo. Proprio perché non stiamo una “squadra” e il nostro intento non è quello di sacrificare le individualità a beneficio della compattezza di gruppo. Il pericolo è piuttosto quello dell'uniformità dei pensieri e delle azioni, che porta alla più rovinosa delle disgregazioni: l'appiattimento l'una sull'altra.

Allora questo stare insieme ha bisogno di scomporsi sulle nostre singole figure, per potersi poi fare cresce nel momento in cui ognuna si sente se stessa di fronte all'altra e alle altre.

Perché l'essere insieme possa continuare ad essere importante, così importante da resistere alle onde sussultorie delle nostre stesse vite.

6. Ornella Agrezzi, "L'altra via", *L'Università di tutte noi*, 1993

La mia esperienza universitaria è sempre stata caratterizzata dalla convinzione che esistesse un'entità esterna, il sapere, a cui io mi sarei dovuta avvicinare e misurare e che anche il rapporto docente-studentesse/i dovesse necessariamente essere di tipo distaccato e apersonale.

Di fatto la realtà universitaria della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere confermava questa mia idea di sapere, soprattutto per quanto riguardava il rapporto con le/i docenti.

Tre anni fa sono venuta a conoscenza di una realtà completamente diversa. Ho conosciuto, infatti, attraverso la lettura, le relazioni personali e frequentando il seminario di Luisa Muraro, il pensiero della differenza sessuale. La "differenza" saltava immediatamente agli occhi sia per quanto riguardava di tipo di sapere, che parlava direttamente a me come soggetto sessuato, sia per il tipo di rapporto con le docenti, il quale non riproduceva lo schema "cattedrale" delle lezioni accademiche, ma, pur essendo evidente la disparità tra docente e studentesse (uso il femminile perché si trattava quasi esclusivamente di donne), somigliava piuttosto ad un dibattito aperto, in cui tutte portavano il loro personale contributo, mettendo in gioco l'esperienza diretta. Così una volta giunto il fatidico momento di lavorare alla tesi, ho deciso che avrei scelto una docente di Diotima, cosciente che solo in questo modo la tesi avrebbe avuto valore reale per me, sia per le tematiche che per il rapporto con la docente stessa. Dunque ho scelto un'altra via. Ma questa non si rivelò una strada senza intoppi. La difficoltà principale era rappresentata dal fatto che io, studentessa di Lingue, avrei dovuto laurearmi con una/un docente della mia facoltà, mentre Chiara Zamboni, la docente da me scelta, faceva parte della Facoltà di Magistero. Trovai la soluzione grazie alla disponibilità di una docente di Lingue, la quale accettò la collaborazione di Chiara alla mia tesi. Prima di iniziare questa collaborazione non conoscevo Chiara approfonditamente, ma il suo impegno nella Comunità Filosofica Diotima, era per me una garanzia.

Oggi, a conclusione di questa esperienza di lavoro sento di essere riuscita, grazie a lei e al suo puntare sul mio positivo, a dare il meglio di me stessa senza aver mai provato la sensazione di fallire o di non essere all'altezza. Esempio è stata per me la sua coerenza tra pensiero e azione che mi ha continuamente incentivata a chiedere di più a me stessa.

Bibliografia

- Annarosa Buttarelli, *Sovrane. L'autorità femminile al governo*, Milà, Il Saggiatore, 2013
- Ana Mañeru Méndez i José Báez Arrufat, *De vuelta a mí*, Gráficas, IM-TRO, Madrid, 2000
- Carol Neel, "The Origin of the Beguines", *Journal of Women in Culture and Society*, Sings, 14-2, 1989, 321-352
- Chiara Zamboni, "Adelina Eccelli: l'università è il mio paese", *Il profumo della maestra*, Nàpols, Liguori, 1999
- Chiara Zamboni, "La universidad pública y el materialismo del alma", *DUODA Revista de Estudios Feministas*, 9, 1995, 121-133
- Diotima, *Mettere al mondo il mondo*, Milà, Tartaruga, 1990
- Diotima, *Femminismo fuori sesto. Un movimento che non può fermarsi*. Nàpols, Liguori, 2017
- Hannah Arendt, «¿Qué es la autoridad?», *Entre el pasado y el futuro. Ocho ejercicios sobre la reflexión política*, Barcelona, Península, 1996
- Laura Mercader Amigó, Assumpta Bassas Vila, "De la crítica a la creatividad: indicios de una universidad nueva", *La universidad fértil. Mujeres y hombres, una apuesta política*, Barcelona, Editorial Octaedro, 2010, 91-104
- Lia Cigarini, "Libertad relacional", *DUODA Revista de Estudios Feministas*, 26, 2004, 85-91
- Lia Cigarini, *La politica del desiderio*, Pratiche, Parma, 1995
- Luisa Cavaliere, Lia Cigarini, *Hay una buena diferencia. Un diálogo*, Biblioteca Virtual de Investigación Duoda, 2015
- Luisa Muraro, *Al mercato della felicità. La forza irrinunciabile del desiderio*, Milà, Mondadori, 2009
- Luisa Muraro, "Salto di gioia", *Via Dogana. Rivista di politica*, 23, 1995
- Luisa Muraro, "Autoridad sin monumentos", *DUODA Revista d'Estudis Feministes*, 7, 1994, 87-100
- Luisa Muraro, "Hacer política, escribir historia (notas de trabajo)", *DUODA Papers de Treball*, 2, 1991, 87-97
- Margarita Porete, *El espejo de las almas simples*, trad. Blanca Garí i Alicia Padrós-Wolf, Icaria, Barcelona, 1995
- Marija Gimbutas, *La città della dea*, a cura de Mariagrazia Pelaia, Viterbo, Stampa Alternativa/Nuovi Equilibri, 2012, vol. 1
- María Milagros Rivera Garretas, "Historia de una relación sin fin: la influencia en España del pensamiento italiano de la diferencia sexual (1987-2002)", *DUODA Revista de Estudios Feministas*, 24, 2003, 19-37

María Milagros Rivera Garretas, "Feminismo de la diferencia. Partir de sí", *El viejo topo*, 73, 1994, 31-35

María Zambrano, *Para una historia de la piedad*, Màlaga, Torre de las Palomas, 1989

María Zambrano, "El pleito feminista: seis cartas al poeta Luís Álvarez-Piñer (1935-1936)" a càrrec de Maite Álvarez-Piñer Méndez i María-Milagros Rivera Garretas, *DUODA Revista de Estudios Feministas*, 23, 2000, 205-218

Nieves Blanco, "Saber para vivir", Anna Maria Piussi i Ana Mañeru Méndez (coords.), *Educación nombre común femenino*, Barcelona, Octaedro, 2006, 158-193

Nicole Lourax, *La città divisa*, Neri Pozza, Vicenza, 2006

Remei Arnaus, Anna Maria Piussi (coord.), *La universidad fértil. Mujeres y hombres, una apuesta política*, Barcelona, Editorial Octaedro, 2010

Wanda Tommasi, *Filósofos y mujeres: la diferencia sexual en la Historia de la filosofía*, Madrid, Narcea Ediciones

Webgrafia

Centre de Recerca de Dones DUODA, *Heloïse Perfundet Omnia Luce*, Documental d'Anna Sanmartí i Marta Vergonyós, 2012.
<https://vimeo.com/54046739> [01/09/2017]

Chiara Zamboni, *Intervista con Chiara Zamboni. Il desiderio di politica*, 2010.
<https://www.youtube.com/watch?v=B8rFMFY1xew> [25/06/2017]

Diana Sartori, *Volver a pensar, con otras, en lo que hacemos*, XI Diàleg Magistral de Duoda, Universitat de Barcelona.
<http://www.ub.edu/ubtv/video/dianasartori-volver-a-pensar-con-otras-en-lo-que-hacemos> [01/07/2017]

María Milagros Rivera Garretas, *La gestación femenina del mundo*, Entredós:
<http://www.unapalabraotra.org/entredos> [01/05/2017]